

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 6 (1986)

Ιωακείμ ο Γ': Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως και οικουμενικός πατριάρχης (1878-1884, 1901-1912)

Σταύρος Θ. Ανεστίδης

doi: [10.12681/deltiokms.118](https://doi.org/10.12681/deltiokms.118)

Copyright © 2015, Σταύρος Θ. Ανεστίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ανεστίδης Σ. Θ. (1986). Ιωακείμ ο Γ': Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως και οικουμενικός πατριάρχης (1878-1884, 1901-1912). *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 6, 391-411.
<https://doi.org/10.12681/deltiokms.118>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

ΙΩΑΚΕΙΜ Ο Γ΄

*Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως
καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης
(1878-1884, 1901-1912)*

Μνήμη Βασιλείου Κ. Νικολαΐδου Ἀρχонтаς Πρωτοψάλτου
τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας (1915-1985)

Ἡ μελέτη τῆς προσωπικότητας καὶ τῶν πράξεων τῶν ξεχωριστῶν ἀτόμων δὲν ἔπαψε σὲ ὄλο τὸν δέκατο ἔνατο αἰῶνα νὰ ἀποτελεῖ τὸν ἄξονα τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας καὶ τὴν θεμελιώδη μέθοδο τῆς ἱστοριογραφίας. Κατὰ τὸν αἰῶνα μας, καὶ μὲ ἀπαρχὴ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεσοπολέμου, οἱ συχνὲς παρεμβάσεις τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν στὸ ἔργο τῆς ἱστορίας εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπόρριψη τῆς βιογραφίας ὡς μεθόδου μελέτης τῆς κοινωνίας, ὠθώντας ἔτσι τὴν ἱστορία στὴν ἀναζήτηση τῶν κανονικότητων τῆς συλλογικῆς ὑπαρξῆς, παραμερίζοντας τίς κορυφώσεις καὶ τίς μοναδικότητες καὶ μὲ προσήλωσι τῶν ρυθμῶν τῆς μακρᾶς διάρκειας. Ἐν τούτοις, ἡ ἐπιδίωξι νὰ ξεπεραστοῦν τὰ προβλήματα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ὅσον ἀφορᾷ τὴ σύζευξη θεωρίας καὶ ἐρευνας καὶ τὴν ἐπεξεργασία τῶν θεωρητικῶν προτάσεων σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἐξακρίβωση τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων, δύναται νὰ ὀδηγήσει στὴν ἀποκατάσταση τῆς βιογραφίας ὡς αὐτόνομης μεθόδου κοινωνικῆς ἀνάλυσης, ἐπιτρέποντας τὴν προσπέλασι πρὸς τὰ φαινόμενα τῆς συλλογικῆς ζωῆς καὶ τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι «ἐκ τῶν κάτω», δείχνοντας συγχρόνως μὲ τρόπο ἐμπειρικὸ τὴν κοινωνικὴ ὑπόστασι τῆς ἀτομικῆς ὑπαρξῆς. Ἡ σύγχρονη βιογραφία ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ προσεγγίσει μὲ ἐπάρκεια ἐκφάνσεις τῆς ἐσωτερικῆς δυναμικῆς τῆς προσωπικότητας, ἀνιχνεύοντας ταυτόχρονα καὶ ἀξιολογώντας τοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντες τοῦ πολιτισμικοῦ περιγύρου, τῆς κοινωνικῆς δομῆς καὶ τῆς συμβολικῆς ἐκφρασεως, πού καθορίζουν τὸν κόσμο τοῦ ὑποκειμένου τῆς.

Ἐπὶ τοὺς ὅρους αὐτοὺς, γιὰ τὸν Ἰωακεῖμ τὸν Γ΄ ἀπουσιάζει μιὰ ἐπισημονικὴ μονογραφία. Τὸ ἐγχείρημα ἀσφαλῶς δὲν εἶναι εὐκόλο, δεδομένου ὅτι μιὰ παρόμοια προσπάθεια δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτολμηθεῖ χωρὶς τὴν

ἐπίπονη ἀναμέτρηση μὲ τὸ πολύσημο πλαίσιο τῶν ἱστορικῶν καὶ ἰδεολογικῶν παραμέτρων τῆς ἐποχῆς του¹. Ἐν τούτοις, πέρα ἀπὸ ἓνα παρόμοιο ἐπίπεδο ἐπιστημονικῆς ἐνασχόλησης μὲ τὴν προσωπικότητα αὐτῆ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, τὸ αἶτημα μιᾶς ἐπαρκοῦς βιογραφικῆς ἀναφορᾶς ἱκανοποιοῦν διάφορα εἶδη τῆς γραπτῆς μαρτυρίας ποῦ συνθέτουν μιὰ σημαντικὴ κατηγορία τοῦ συνολικὰ προσφερομένου ὕλικου. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς γράφοντες εἶναι σύγχρονοι τοῦ Πατριάρχου, πρόσωπα τοῦ περιβάλλοντός του ἢ ὄχι, συνήθως τῆς ἐκκλησιαστικῆς παιδείας μέτοχοι, ἐνίοτε ὁμως καὶ τῆς θύραθεν.

Τὸ χρονικὸ τῆς ἀνάρρησής του, τὸ πρῶτον, δημοσιεύεται στὴν *Ἐκκλησιαστικὴν Ἐπιθεώρησιν*². Ἀπὸ τὶς δύο προσφωνήσεις ποῦ ξεχωρίσαμε, ἡ πρώτη εἶναι τοῦ Δ. Δημητριάδη, γυμνασιάρχου στὴ Θεσσαλονίκη: «Κατενόεις εἴπερ τις καὶ ἄλλος πόσον ἰσχυρῶς καὶ ἀρρήκτως εἶναι συνδεδεμένα τὰ ἔθνη καὶ ἡμῶν συμφέροντα μετὰ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν Ἐκκλησίας, πόσον δὲ ἡ παιδεία καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα μετὰ τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων»³. Ἡ δευτέρη εἶναι τοῦ καθηγητῆ, τότε, στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης Φ. Βαφείδου: «... Τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἠθικῆς ἡμῶν καταστάσεως δὲν εἶναι κρείσσων καὶ εὐαρεστέρα καὶ ἡ καθόλου πνευματικῆς... «Ζῶμεν ἐν τῷ αἰῶνι τῶν γραμμάτων καὶ ἡμεῖς στερούμεθα ἐτι ὁμοιομόρφου σχολικοῦ συστήματος. Ζῶμεν ἐν τῇ ἐποχῇ τῶν φώτων καὶ ἡμεῖς στερούμεθα βιβλίων διδακτικῶν καὶ συστηματικῶν, στερούμεθα διδασκάλων καὶ παιδαγωγῶν ἱκανῶν»... «Λυπηρότερα ἐν μέρει ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἡμετέρου κλήρου»⁴.

Τὸ χρονικὸ γιὰ τὴ δευτέρη του ἀνάρρηση ὑπάρχει τόσο στὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*⁵ ὅσο καὶ στὴν πανηγυρικὴ ἐκδοσὴ τῶν Μισαηλίδου-Μιχαηλίδου, τὸ 1901⁶. Τὸ παράθεμα ποῦ ἀκολουθεῖ μᾶς βοηθάει νὰ συλ-

1. Τὸ πλαίσιο αὐτὸ μελετᾶται ἀπὸ τὸν Πασχάλη Κιτρομηλίδου στὸ δοκίμιό του, *Τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος ὡς Ἐθνικὸ Κέντρο, Ἑλληνισμός-Ἑλληνικότητα, Ἰδεολογικοὶ καὶ Βιοματικοὶ Ἄξονες τῆς Νεοελληνικῆς Κοινωνίας*, Ἔστιά, Ἀθήνα, 1984, σσ. 143-164.

2. Βλ. Ἐκλογὴ Ἰωακείμ τοῦ Γ', *Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις*, περίοδος Γ', τόμ. 7 (1875-79), σσ. 129-139, 149-170, καὶ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις*, περίοδος Δ', τόμ. 1 (1880-85), σσ. 7-21, 41.

3. Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις*, περίοδος Γ', ὁ.π., σ. 159.

4. Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιθεώρησις*, περίοδος Δ', ὁ.π., σ. 19. Γιὰ τὸν Φ. Βαφείδου βλ. Βασίλειος Θ. Σταυρίδης, *Ἡ Ἱερὰ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης*, τόμ. Α', Ἀθήναι, 1970, σσ. 92-98.

5. Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 21 (1901), σσ. 142-144, 150-151, 191-195, 215-222, 225-238, 245-246.

6. Βλ. Γεώργιος Μισαηλίδης καὶ Βλαδίμηρος Μιχαηλίδης, *Ἰωακείμ ὁ Γ' ὁ Μεγαλοπρεπὴς Πατριάρχης*, Κωνσταντινούπολις, 1901, σσ. 7-43, 45-47, 77-79, 83-84, 93-98.

λάβουμε τὰ αἰσθήματα τῆς παράταξης ποὺ προβαίνει στὴν ἔκδοση αὐτῆ: «Θεία δύναμις, θεία ὄρμη ὑπεβοήθει καὶ ὑποδαυλίζει τοὺς πόθους τοῦ λαοῦ, τοὺς πόθους ὀλοκλήρου τῆς ὀρθοδοξίας, ἕως οὗ ἐπήλθεν ὁ θρίαμβος διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ ὑπομονῆς»... «Κατόπιν δεκαεπταετοῦς ὄλης ἀγωνίας καὶ πάλης, ἡ ὑπομονὴ ἐπὶ τέλους ὑπερίσχυσε τῶν πάντων καὶ ἤδη ὁ λαός, τὸ ἔθνος, πᾶς χριστιανὸς χαίρει διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ πολυετοῦς πόθου, χαίρει διότι ἔχει πρὸ αὐτοῦ τὸν ἀληθῆ πατέρα τῆς ὀρθοδοξίας, τὸν μεγαλοπρεπῆ πατριάρχην Ἰωακεῖμ τὸν Γ΄.»⁷.

Σταχυολογώντας τὰ γραφέντα γιὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς πατριαρχίας του, ἄς δώσουμε τὸν λόγο πρῶτα στὸν Γεδεών, στὸν ὁποῖο ὁ Ἰωακεῖμ θὰ ἐμπιστευθεῖ μὴν ἀπὸ τίς θέσεις τῆς συντακτικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἀλήθειας, τὸ 1881. Στους *Πατριαρχικούς* του *Πίνακες* εἶναι λακωνικός: «Περὶ τοῦ Κυρ Ἰωακεῖμ Γ΄ μερίς τις ὁμογενῶν εὐάριθμος ἔγραψεν ἐπὶ μακρὸν μετὰ δυσμενείας. Ἴσως ὁμως ποτὲ ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἀναγκασόμενοι ὁμολογήσουσι πάντες ὅτι μεθ' ὄλας τὰς ἀνθρωπίνους ἀτελείας ὁ Ἰωακεῖμ ὁ Γ΄ ἐστὶ πολλῶν προγενεστέρων πατριαρχῶν ὁ ἐπιφανέστερος.»⁸.

Ἀντιθέτως, ἀναλυτικότερος καὶ μὲ μιὰ προσπάθεια ἀποτίμησης τῆς πρώτης πατριαρχίας τοῦ Ἰωακεῖμ ἐμφανίζεται ὁ Γ. Παπαδόπουλος στὸ μελέτημά του ποὺ δημοσιεύεται ἔντεκα χρόνια μετὰ τὴν παραίτηση τοῦ Πατριάρχη. Ὁ Παπαδόπουλος ὑποστηρίζει ὅτι, παρ' ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο ἐτύγχανε ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του σημαντικῶν δωρεῶν, ὁ Ἰωακεῖμ δὲν κατόρθωσε νὰ βελτιώσει τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση, μὴ προβαίνοντας στὸν σχηματισμὸ διαρκοῦς ἀποθεματικοῦ κεφαλαίου⁹. Εὐθὺνη καταλογίζει ἐπίσης γιὰ τὴν καταπύτησιν τῶν δικαίων τοῦ Πατριαρχείου στὴν Μακεδονία καὶ τὴν Θράκη ἀπὸ τοὺς «Παμβουλγαριστές», ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἐλευθερία καὶ κυρίως τὰ προνόμια τῆς Ἐκκλησίας¹⁰: «Ἐπὶ Ἰωακεῖμ τοῦ Γ΄ τὸ ἐκκλησιαστικὸν καὶ ἔθνικὸν ἡμῶν οἰκοδόμημα ἐκ βά-

7. Βλ. ὁ.π., σσ. 6-7. Βλ. ἐπίσης τὴν προσφώνηση τοῦ Κ. Καραθεοδωρῆ στὶς σσ. 77-79.

8. Βλ. Μανουῆλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες*, Κωνσταντινούπολις, 1890, σ. 709. Τοῦ ἴδιου, βιογραφικὸ σημεῖωμα γιὰ τὸν Ἰωακεῖμ φιλοξενεῖ ὁ Ζαχαρίας Μαθᾶς στὸ, *Κατάλογος ἱστορικῶς τῶν πρώτων ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφ' ἑξῆς Πατριαρχῶν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι, 1884, σσ. 190-191. Τὰ γραφέντα ἀπὸ τὸν Γεδεών γιὰ τὸν Ἰωακεῖμ στοὺς *Πίνακες* ἐπικριτικώτατα σχολιάζει ὁ Γεώργιος Ι. Παπαδόπουλος στὸ, *Ἡ Σύγχρονος Ἱεραρχία τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. Α', Ἀθήναι, 1895, σσ. 151-152.

9. Βλ. Γεώργιος Ι. Παπαδόπουλος, ὁ.π., σσ. 88-89.

10. Βλ. ὁ.π., σσ. 91-95.

θρων έκλονίσθη διότι τὰ ἀπ' αἰώνων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους προνόμια, ἅπερ εἰσὶν ἡ κρηπὶς καὶ ἡ βάσις τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ ἐθνικῆς ἡμῶν υπάρξεως, εὐρέθησαν αἰφνης παρασαλευόμενα καὶ ἀκυρούμενα.»¹¹. Ἐν κατακλείδι, ὁ Παπαδόπουλος θὰ κατακρίνει καὶ τὴν παράταξη τῶν ἰωακειμικῶν, ἐφ' ὅσον μὲ τὴ στάση καὶ τὶς ἐνέργειές τους κατέστησαν τὸ «σεπτὸν» ὄνομα Ἰωακεὶμ τοῦ Γ' σημεῖο ἐθνικῆς διαίρεσης καὶ κομματικῆς διαπάλης¹².

Τῶν χρόνων τῆς μεσοπατριαρχίας του εἶναι καὶ ἡ ἔκδοσις τοῦ τρίτου τόμου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Κυριακοῦ-Διομήδους. Κρατοῦμε τὴν ἀποψή του γιὰ τὸν Πατριάρχη: «Ἄξιος διάδοχος Ἰωακεὶμ τοῦ Β' μετὰ τὴν δευτέραν πατριαρχίαν αὐτοῦ ὑπῆρξε ὁ ἀπὸ τοῦ 1878 πατριαρχεύσας Ἰωακεὶμ ὁ Γ', ἀνὴρ δραστήριος καὶ ἰκανώτατος, ὑπηρέτησε δὲ θαρραλέως τὰ δίκαια τῶν χριστιανῶν ἀνοικοδομήσας μεγαλοπρεπῶς τὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολήν. Οὐδεὶς ἄλλος ἀνέπτυξε τοσαύτην δραστηριότητα ὑπὲρ τῶν πραγμάτων τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ γένους ὡς αὐτός, οὐδ' ἤγειρε τὸν σεβασμὸν τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ ὅσον αὐτός. Διὰ τοῦτο δικαίως κρίνεται ὡς ὁ κορυφαῖος τῶν τελευταίων Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως.»¹³.

Ἀναλυτικὴ περιγραφή τῶν γεγονότων τῆς μεσοπατριαρχίας καθὼς καὶ μιὰ ἐρμηνευτικὴ προσέγγισις τῆς γένεσης τοῦ ἰωακειμισμού ἐπιχειρεῖ ὁ Κ. Σπανοῦδης στὸ βιβλίο του ποῦ ἐκδίδει ὑποδεχόμενος ἐνθουσιωδῶς τὴν ἐπάνοδο τοῦ Ἰωακεὶμ στὸν θρόνο¹⁴. Ὁ Σπανοῦδης θὰ εἶναι ἀπὸ τοὺς βασικοὺς ὑποστηρικτῆς τοῦ Ἰωακεὶμ κατὰ τὴ δευτέρῃ του πατριαρχία, ἐκφράζοντας καὶ ἐνισχύοντας τὴν ἰωακειμικὴ παράταξη μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τῆς Προόδου. Οἱ Ἱστορικὲς Σελίδες του διατηροῦν ἀκόμα τὸ εἰδικὸ βῆρος τους ὡς μιὰ πρώτη προσπάθεια ἐνὸς πληρεστέρου σχεδιάσματος τοῦ βίου τοῦ Ἰωακεὶμ καὶ μιᾶς σχολιασμένης καταγραφῆς τοῦ χρονικοῦ μιᾶς πολυτάραχης περιόδου τῆς ἱστορίας τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας στὸν οὐδὸ τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα.

Κλίμα ἀγαλλίασης, θριάμβου ἀλλὰ καὶ αὐτοπεποίθησης περιβάλλει τοὺς ἰωακειμικοὺς μετὰ τὴν ἐπικράτησή τους: «Τῆς Προνοίας αἱ βουλαὶ

11. Βλ. ὁ.π., σσ. 101-108.

12. Βλ. ὁ.π., σ. 353.

13. Βλ. Ἄ. Διομήδους-Κυριακοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Ἀπὸ τῆς Ἰδρύσεως τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, τόμ. Γ', Ἀθήναι, 1898², σ. 52.

14. Βλ. Κ.Π. Σπανοῦδης, Ἱστορικαὶ Σελίδες. Ἰωακεὶμ ὁ Γ', Κωνσταντινούπολις, 1902, σσ. 53-134.

καί τοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος οἱ εὐσεβεῖς πόθοι συνεταυτίσθησαν κατὰ τὴν αἰσιωτάτην εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον ἀνάρρησιν Ἰωακείμ τοῦ Γ΄. Τὸ σημαντικώτατον τοῦτο ἐκκλησιαστικὸν γεγονός καὶ ἡ σωτήριος αὐτοῦ ἐπιρροή εἰς τὰς τύχας τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Γένους ἡμῶν θ' ἀποτελέσῃ ἀναμφιβόλως τὰς λαμπροτέρας σελίδας τῆς συγχρόνου ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν ἱστορίας»... «ὐπὸ τὴν ἀφιλοκερδῆ καὶ εἰλικρινῆ τῶν περὶ αὐτὸν συνεργασίαν, Ἰωακείμ ὁ Γ΄, πρὸς τὴν ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς ὑπέροχον τοῦ ὁποίου προσωπικότητα μετὰ σεβασμοῦ ἀτενίζει καὶ μετὰ περισσῆς εὐφημίας ἀποφαινεται ὀλόκληρος ὁ ὀρθόδοξος κόσμος, ἔχει καὶ τὸ σθένος καὶ τὸ κύρος καὶ τὴν θέλησιν νὰ καθοδηγήσῃ εἰς λιμένα σωτήριον καὶ τὰς τύχας τοῦ Γένους καὶ τὸ ἱερὸν τῆς Ἐκκλησίας σκάφος». Τὸ παράδοξον εἶναι ἀπὸ τὸ κείμενο γὰ τὸν νεοεκλεγέντα Πατριάρχη πού φιλοξενεῖ τὸ ἐγκυκλοπαιδικὸ ἡμερολόγιο *Ὁ Φάρος τῆς Ἀνατολῆς*¹⁵.

Στὸν ἀντίποδα ὁ Ἑλληνισμός, τοῦ Ν. Καζάτζη, βῆμα ἄρθρωσης τῆς ἰδεολογίας τοῦ νεοελληνικοῦ ἀλυτρωτικοῦ ἐθνικισμοῦ, πού ἀποσκοπεῖ στὴν ὑπέρβαση τοῦ ἐθναρχικοῦ σχήματος γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ συλλογικοῦ πεπρωμένου τοῦ ἐξωελλαδικοῦ ἑλληνισμοῦ μὲ τὴν ἔνταξή του στοὺς κόλπους ἐνὸς συγχρόνου κοσμικοῦ ἐθνικοῦ κράτους, εἶναι εὐλογο νὰ ὑποδέχεται μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸν Ἰωακείμ: «Ἡ Α.Θ. Παναγιότης Ἰωακείμ ὁ Γ΄ εὐρίσκεται ἤδη καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, ὃν ἐκλείσαν οἱ Χρυσόστομοι, οἱ Βασίλειοι, οἱ Φώτιοι, οἱ Λουκάρεις καὶ οἱ Γρηγόριοι καὶ τόσοι ἄλλοι ἐνδοξοὶ ὑπέρμαχοι τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ Γένους Πατριάρχαι, ἀνέλαβεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὰς ἡνίας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἡ δὲ πολιτεία αὐτοῦ ἐν οὐ μακρῷ μέλλοντι θά δεῖξη, ἂν πράγματι εἶνε φίλος τῶν ἐχθρῶν τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἢ Ἑλλην Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.»¹⁶.

Πάντως, ὅταν ἡ ἀντιθετικὴ ἔκφραση διατυπώνεται στὸ ἐπίπεδο μιᾶς κατὰ πρόσωπον ἐπίθεσης κατὰ τοῦ Πατριάρχη, τὸ μέσο πού ἐπιλέγεται, κατάλληλο νὰ συγκαλύψει τὸ πρόσωπο πού τὴν ἀπευθύνει, εἶναι τὸ φυλλάδιο. Ἀντιπροσωπευτικὸ δείγμα εἶναι οἱ *Ἱστορικαὶ Σελίδες. Ἰωακείμ ὁ*

15. Βλ. Δ.Φ., «Ἡ Α.Θ.Π. ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ΄», *Ὁ Φάρος τῆς Ἀνατολῆς. Ἐγκυκλοπαιδικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1902*, Κωνσταντινούπολις, 1901, σσ. 81, 89-90.

16. Βλ. «Ἐκλογή Ἰωακείμ τοῦ Γ΄ ὡς Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως», *Ἑλληνισμός*, τόμ. Δ΄ (1901), σ. 336. Γιὰ τοὺς στόχους τῆς ὁμώνυμης ἐταιρίας πού ἐκδίδει τὸ περιοδικὸ βλ. «Τὸ Ἐθνικὸν Πρόγραμμα, Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον», *Ἑλληνισμός*, τόμ. Α΄ (1898), σσ. 3-9. Βλ. ἐπίσης τὸ σημεῖωμα γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωακείμ, Ἰ. Β[αρβαγιάννης], «Ἰωακείμ ὁ Γ΄», *Ἑλληνισμός*, τόμ. ΙΕ΄ (1912), σσ. 701-704.

Γ', άνωύμου παρωδοϋ τοϋ έργου τοϋ Σπανοϋδη, πού κυκλοφοροϋν χωρίς χρόνο και τόπο έκδοσης, όχι πάντως μετά τον θάνατο τοϋ Πατριάρχη. Κείμενο στο σύνολό του επικριτικό και ύβριστικό, διαπνέεται και από ένα τόνο προσωπικής εμπάθειας, κάτι πού τουλάχιστον άπουσιάζει από ένα, τοϋ ιδίου κλίματος, φυλλάδιο πού τυπώνεται στην Άθήνα τό 1905. Άφορμή, έδω, είναι ή διαθήκη τοϋ μεγάλου ευεργέτη Χρηστάκη Ζωγράφου και ή έκτέλεσή της. Ό φυλλαδιογράφος καταλογίζει στον Ίωακειμ την πρόθεση νά έκβιάσει «διά παντός ήθικού και δικαστικού καταναγκασμοϋ παράνομα και άνυπαρκτα όφέλη» ως προς τή διαθήκη¹⁷. Τόν κατηγορεί ακόμα ότι με όρισμένες ενέργειές του για τήν ίδρυση τής Έκπαιδευτικής και Φιλανθρωπικής Άδελφότητος κατά τό 1880, άποσκοπούσε στην έξασθένηση και υποβάθμιση τής εκπαιδευτικής άποστολής τοϋ Έλληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως¹⁸.

Έπικριτικός και ένιοτε όξύς, όσον άφορά τις άπόψεις του για τον Ίωακειμ, είναι και ό έκ των σχολαρχών τής Θεολογικής Σχολής τής Χάλκης, Γερμανός ό Γρηγοράς, στα άπομνημονεύματά του¹⁹. Η έκδοσή τους, τό 1907, έπισείει τον θόρυβο, δεδομένου ότι ό Γρηγοράς έκθειάζει ό,τι σχετίζεται με τον ίδιο, επικρίνοντας όσους δέν συμφωνούν με τις άπόψεις του. Ό ίδιος ό Ίωακειμ, με έπιστολή του προς τον Πατριάρχη Άλεξανδρείας Φώτιο, θά χαρακτηρίσει τό έργο λιβελλογράφημα και θά ζητήσει από τον Νικομηδείας Φιλόθεο τον Βρυνέιο τήν συγγραφή μιås «πλήρους και άμερολήπτου ιστορίας τής Σχολής»²⁰. Άς δοϋμε πώς έκφράζεται ό Γρηγοράς: «Ό Πατριάρχης Ίωακειμ ό Γ' άνήρ φιλόκαλος και έφιέμενος μεν τής προόδου άλλ' άτυχώς οϋκ έδιδάχθη μέχρι τινος χωρεί ή κατ' αύτον πρόοδος· αύτῷ δέ κριτή πιστεύει ότι δύναται σκεφθίναи, εις τήν ίδιαν αύτου και μόνην διάνοιαν βασιζόμενος, περι πάντων των καθ' ήμάς πραγμάτων. Άνελθών οϋν ό Ίωακειμ τοϋ θρόνου, σϋν τοίς άλλοις έπίστευσεν ότι δύναται ίνα αύτοδικαίως έπιστήση τήν προσοχήν αύτου και έπί των έν τή Θεολογική Σχολή κακώς κειμένων. Συνεπώς πριν ή μελετήση και συνδιασκεφθί μετὰ των άρμοδίων, έν στενωφ κύκλω τό κατ' άρχάς, και οϋτως έπειν, πριν ή καθυποβάλη υπό συζήτησιν τάς ιδέας αύτου, οϋτος τουναν-

17. Βλ. *Τά προνόμια τής Έκκλησίας. Ίωακειμ ό Γ' και ή διαθήκη Χρηστάκη Ζωγράφου*, Άθήνα, 1905, σ. 4.

18. Βλ. *ό.π.*, σ. 10.

19. Βλ. Γερμανός Γρηγοράς, *Η έν Χάλκη Θεολογική Σχολή*, Άλεξάνδρεια, 1907. Για τον Γρηγορά βλ. Βασίλειος Θ. Σταυρίδης, *ό.π.*, σσ. 36-46.

20. Για τό όλο θέμα βλ. Βασίλειος Θ. Σταυρίδης, *ό.π.*, σσ. 44-45.

τίον παρετίθει ταύτας άμέσως ώς νόμους δι' ών έπέτασσε την αύθωρει έφαρμογήν.»²¹.

Τόν ίδιο χρόνο κυκλοφορούν και τά δύο τεύχη τής *Βιογραφίας και Ημερολογίων* του Νικηφόρου Γλυκά. 'Ο Γλυκάς έσχολάρχευσε στην Χάλκη πριν από τον Γερμανό και σχεδόν μετά την άποχώρηση του Τυπάλδου. 'Η μαρτυρία του είναι σύντομη: «3 Φεβρουαρίου 1879 έν Κωνσταντινουπόλει:»... «'Ο 'Ιωακείμ ό Γ΄ άληθώς έχει έλαττώματα, αλλά και πολλά και επίφθονα πλεονεκτήματα. Φιλότιμος αλλά επιθετικός και άπότομος κατά των άνθισταμένων. Φιλόκαλος αλλά και έπιδεικτικός. Δραστήριος δέ και ένεργητικός και άκριβής εις τό έργον του. Ειργάζετο μετ' άληθούς αύταπαρνήσεως και διά τούτο έμέμφετο τους άδιαφορούντας. Κατέπαυσε πολλές καταχρήσεις και ιδίως την Σιμωνίαν.»²².

Θά κλείσουμε τον κύκλο των γραφέντων για τον 'Ιωακείμ, που δημοσιεύονται πριν από τον θάνατό του, με ένα βιογραφικό κείμενο του άρχισυντάκτη τής μικρασιατικής *'Ανατολής*, Σάββα 'Αλιακιόζογλου, γραμμένο στα καραμανλίδικα. 'Ο 'Αλιακιόζογλου αναπτύσσει ίκανοποιητικά τά του βίου του 'Ιωακείμ μέχρι την παραίτησή του, τονίζοντας ιδιαιτέρως αυτά που ό ίδιος θεωρεί σημαντικά του επιτεύγματα²³, και ολοκληρώνει τό κείμενό του μεταφέροντας τά αισθήματα των συμπατριωτών του: «'Ως επί τό πλείστον ό χριστιανικός πληθυσμός και ιδιαιτέρως οι δικόί μας συμπατριώται τής 'Ανατολής, άνέκαθεν δεικνύοντες αισθήματα σεβασμού και άγάπης προς τον 'Αφέντην Πατριάρχην 'Ιωακείμ, με καλήν προαίρεσιν εκφράζουν και την ευμένειάν τους προς την Αυτού Παναγιότητα.»²⁴.

Τό ύλικό τής ένότητας αύτής πλαισιώνεται από μία σειρά άρθρων που

21. Βλ. Γερμανός Γρηγοράς, *ό.π.*, σσ. 110-111. Βλ. επίσης σ. 114, ύποσημ. 1.: «'Ο Πατριάρχης 'Ιωακείμ διελθόν τό πλείστον τής νεότητος αύτού έν τη άλλοδαπη ήγνώει ώς εϊκόσ τά ήμέτερα πράγματα, έφ'ών συνεπώς ούκ ήδύνατο όρθοφρονείν έν πάσιν.»

22. Βλ. Νικηφόρος Γλυκάς, *Βιογραφία και Ημερολόγια*, τευχός Β΄, 'Αθήναι, 1907, σσ. 13-14, 28. Για τον Γλυκά βλ. Β.Θ. Σταυρίδης, *ό.π.*, σσ. 28-36.

23. Βλ. Σάββας Σ. 'Αλιακιόζογλου, *Σταμπούλ Πατριγι Ζουνόζου 'Ιωακείμ έφένδι χαζρετλιερινιν τερτζουμει χαλί*, Κ. Ζιβίδης βέ Ν. Δεοδάτη ματπασινδά τάπ όλουνομούσδηρ, 1901, σσ. 104-105, 108, 114. Για την έκδοση αύτή βλ. επίσης, Evangelia Balta, *Karamanlidika, XXe siecle. Bibliographie Analytique*, C.E.A.M., Athènes, 1987, σσ. 1-2.

24. Βλ. Σ.Σ. 'Αλιακιόζογλου, *ό.π.*, σ. 165. 'Η μεταφορά στην έλληνική γλώσσα είναι δική μας. Τά αισθήματα του έλληνισμού τής Μικράς 'Ασίας εκφράζει και ό Γ. Μισαηλίδης στην προσφώνησή του στον Πατριάρχη: «... κατά μείζονα λόγον συμμετέχει και ή γηραιά έφημερίς *'Ανατολή* ή δεδηλωμένη άνέκαθεν και άκλονήτου φρονήματος, ή έξυπηρετούσα όλον εκείνον τον όρθόδοξον πληθυσμόν τής Μικράς 'Ασίας, τον πληθυσμόν εκείνον όστις έλάτρευσε Σε πολυφίλητε Πατριάρχα.» Βλ. Γ.Ε. Μισαηλίδης και Β. Μιχαηλίδης, *ό.π.*, σ. 83.

σχολιάζουν τὸ πατριαρχικὸ ἔργο ἐν τῇ ἐξελίξει καὶ φιλοξενοῦνται στὸν ἡμερήσιο καὶ περιοδικὸ τύπο τῆς ἐποχῆς.

Λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν ἔθνοςυνέλευση στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ὅπου ὁ Ἰωακεῖμ θὰ καταθέσει τὸ ὑπόμνημά του, ἀναφερόμενος στὰ ζητήματα ποῦ ἀφοροῦν τὸν ἀνώτερο καὶ κατώτερο κλῆρο, τὰ μοναστήρια, τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὰ οἰκονομικά, ὁ *Νεολόγος* θὰ σπεύσει νὰ διατυπώσει τὶς δικές του ἀπόψεις ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτό. Ὁ τόνος εἶναι ἥπιος καὶ ὁ σχετικὸς σχολιασμὸς ἐν γένει θετικὸς²⁵. Ἡ ὀξεία ἀντιπαράθεση τοῦ *Νεολόγου* πρὸς τὸν Ἰωακεῖμ καὶ τὸ περιβάλλον του θὰ ξεκινήσει ἀργότερα καὶ κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὸ ζήτημα τῶν προνομίων. Ἡ εὐθὺνη γιὰ τὴν τροπὴ τοῦ θέματος ἐπιρρίπτεται ἀποκλειστικὰ στὸν Πατριάρχη καὶ ἡ παραιτήσή του γίνεται ἀποδεκτὴ μὲ ἀνακούφιση: «Οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ὧν ἀπλοῦς μμητῆς ὀφείλει εἶναι πᾶς πατριάρχης καὶ εἰς τὸ ὕψος τῶν ὁμοίων Ἰωακεῖμ ὁ Γ΄ οὔτε εἶχε οὔτε δύναται νὰ ἔχη τὴν ἀξίωσιν ὅτι ἀφίκετο, ἤδη μάλιστα ὅτε ἐν τῷ ὑπάρῳ τῶν ἐθνικῶν ζητημάτων ἐφάνη καὶ ἐξ ἀγνοίας αὐτοῦ καὶ ἐξ ἐναντίας πεποιθήσεως πρὸς τὴν τοῦ ἔθνους δεινότητα παρολισθήσας καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας σκάφος ἐντὸς κινδυνεστάτων ὀδηγήσας ὑφάλων. Ὁ πατριάρχης Ἰωακεῖμ ὁ Γ΄ ἡμαρτε καὶ αὐτὸς ὡς πᾶς ἄνθρωπος καὶ συνοῖδε τὸ ἀμάρτημα αὐτοῦ. Τοῦτο ὀφείλον εἰπεῖν οἱ ἀληθῶς κηδόμενοι τῆς ὑπολήψεως αὐτοῦ καὶ θέλοντες νὰ τηρήσωσιν αὐτὴν διὰ τὸ μέλλον. Τοῦτο μόνον δύναται νὰ ἀξιῶσῃ Ἰωακεῖμ τὸν Γ΄ συγγνώμης καὶ παρὰ τοῦ ἔθνους καὶ παρὰ τῆς ἱστορίας διὰ τὸ δεινὸν αὐτοῦ ὀλίστημα.»²⁶.

Στὶς ἀρχές τῆς δευτέρας πατριαρχίας του, ὁ Η. Lammens μὲ ἄρθρο του στὴν *Revue de l'Orient Chrétien* δείχνει νὰ ἐνδιαφέρεται κυρίως γιὰ τὴ στάση ποῦ θὰ τηρήσει ὁ Ἰωακεῖμ ἐναντι τῶν προσανατολισμῶν τῆς Ρωσίας στὸν χῶρο τῆς Ἀνατολῆς²⁷ καὶ ὑπογραμμίζει τὴν ἀνάγκη προσέγγι-

25. Βλ. Β[ασίλειος] Α[ντωνιάδης], «Τὸ Ὑπόμνημα Ἰωακεῖμ τοῦ Γ΄», *Νεολόγος* Κωνσταντινουπόλεως, 5-2, 6-2, 11-2, 13-2, 18-2, 25-2 καὶ 27-2-1879. Βλ. ἐπίσης, «Ἡ ἐν Πατριαρχεῖς Ἐθνοσυνέλευσις», *Νεολόγος*, 25-1-1879.

26. Βλ. *Νεολόγος*, 12-4-1884, στήλη «Ἐσωτερικά». Γιὰ τὴ σειρά τῶν σχετικῶν ἀρθρῶν βλ. *Νεολόγος*, 13-2-1884, 14-3-1884, 31-3-1884, 6-4-1884, 11-4-1884, 14-4-1884, 18-4-1884, 20-4-1884 καὶ 21-4-1884 στὴν ἴδια στήλη. Γιὰ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. τὴν ἐκδοση τοῦ Βουτυρά, *Τὰ κατὰ τὸ ζήτημα τῶν Ἐκκλησιαστικῶν προνομίων. Ἀπὸ τῆς 19 Φεβρουαρίου 1883 ἕως τῆς ἐπιβραβεύσεως τοῦ ἀρχαίου καθεστώτος*, Κωνσταντινουπόλις, 1884. Πάντως ὁ *Νεολόγος*, χωρὶς νὰ εἶναι ἰδιαίτερα ἐνθουσιώδης, τὸν ὑποδέχθηκε μὲ θετικὴ διάθεση καὶ αἰσοδοξία κατὰ τὴν πρώτη ἀνάρρησή του. Βλ. σχετικὰ σημειώματα στὴ στήλη «Ἐσωτερικά», 17-10, 13-11, 14-11-1878, καὶ στὴ στήλη «Ἐκκλησιαστικά», 21-10-1878 καὶ 25-11-1878.

27. Βλ. Η. Lammens, «Les 'Projets' de Joachim III», *Revue de l'Orient Chrétien*, τόμ. 7

σης τῆς Ἀνατολικῆς μετὴν Δυτικὴ Ἐκκλησία²⁸, χωρὶς παράλληλα νὰ παραλείψει, καὶ με ἀφορμὴ τὴν ἰωακειμικὴ προσφώνηση πρὸς τὸν ὀθωμανὸ ἡγεμόνα, νὰ τονίσει τὴν νομιμοφροσύνη του πρὸς τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία²⁹.

Ἀντιθέτως, ἡ *Echos d'Orient*, ὄργανο τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν Σπουδῶν τοῦ τάγματος τῶν ἀσσομψωνιστῶν³⁰, θὰ ἀποφύγει νὰ σχολιάσει τὴν ἐγκύκλιο τοῦ Ἰωακείμ πρὸς τὰ Πατριαρχεῖα Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων καὶ τὶς Αὐτοκεφάλους Ἐκκλησίες Κύπρου, Ρωσίας, Ἑλλάδος, Ρουμανίας, Σερβίας καὶ Μαυροβουνίου σχετικὰ μετὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ τῶν σχέσεων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μετὶς Ἐκκλησίες τῶν Καθολικῶν, τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ τῶν Παλαιοκαθολικῶν, καθὼς καὶ τὴ μεταρρύθμιση τοῦ ὀρθοδόξου ἡμερολογίου: «Faute de place, nous devons nous en abstenir. D'ailleurs les idées émises par les différents chefs de l'orthodoxie sont bien ce à quoi l'ont devait s'attendre de leur part.»³¹.

Πάντως, ἡ *Echos d'Orient* καταγράφει συστηματικὰ, μετὰ τὸ 1901, τὰ κύρια γεγονότα τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰωακείμ. Εἴτε ὑπὸ μορφῆ χρονικοῦ εἴτε κριτικῶν σημειωμάτων, τὸ ὕλικὸ ποὺ ὑπάρχει στοὺς τόμους εἶναι σημαντικὸ, στὸ μέτρο ποὺ μᾶς παρέχει τὴν ἐξωθεν μαρτυρία γιὰ τὴν περίοδο αὐτῆ, προερχόμενη ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας³². Ὁ κύκλος τῶν δημοσιευμάτων αὐτῶν ὀλοκληρῶνεται με ἓνα ἐκτενὲς ἄρθρο γιὰ

(1902), σσ. 66-67, 69. Βλ. καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ S. Istiof, «La Russie et ses petits voisins du Sud», *Echos d'Orient*, τόμ. V (1902), σσ. 392-396.

28. Βλ. H. Lammens, *ὁ.π.*, σ. 63.

29. Βλ. *ὁ.π.*, σσ. 59-60. Γιὰ τὸ κείμενο τῆς προσφώνησης βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 21 (1901), σσ. 226-27.

30. Γιὰ τὸ Ἰνστιτούτο καὶ τὸ περιοδικὸ αὐτὸ βλ. E. Δαλέζιος, «Γαλλικὸν Ἰνστιτούτον Βυζαντινῶν Σπουδῶν», *Θ.Η.Ε.*, τόμ. 4, σσ. 189-192, καὶ V. de P. Bailley, «Echos d'Orient. A nos lecteurs», *Echos d'Orient*, τόμ. I (1897-98), σσ. 1-2.

31. Βλ. A. Ratel, «La question de l'union et du calendrier dans l'Église orthodoxe», *Echos d'Orient*, τόμ. VII (1904), σ. 99. Γιὰ τὴν πατριαρχικὴ καὶ συνοδικὴ ἐγκύκλιο καθὼς καὶ γιὰ τὶς ἀπαντήσεις τῶν Πατριαρχείων καὶ τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν βλ. *Νέα Σιῶν*, τόμ. I (1904), σσ. 169-176, 193-201, τόμ. 2(1905), σσ. 395-413, 497-509, 912-919. Ἀρνητικὴ θεωρεῖ τὴ στάση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὁ Orazio M. Premoli, *Contemporary Church History (1900-1925)*, London, 1932, σ. 259. Ἀπὸ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. ἐπίσης, N.N. Δουρνοβῶ, «Ἀνάγκη μείζονος ἐνότητος τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ Κωνσταντινουπόλεως», *Ἑλληνιασμός*, τόμ. Δ' (1901), σσ. 646-651, E. Λουκαράς, «Ὁμοσπονδία τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 40 (1920), σσ. 421-424.

32. Βλ. *Echos d'Orient*, τόμ. IV (1900-1901) ἕως τόμ. XV (1912).

τὸν Ἰωακείμ, στὸν τόμο τοῦ 1913. Ὁ F. Cayré ὑποστηρίζει ὅτι τὸ σχῆμα ἰωακειμικοῦ-ἀντιωακειμικοῦ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκκοσμικευτικῶν διεργασιῶν τῆς διετίας 1858-1860 καὶ τοῦ φιλελευθέρου πνεύματος ποὺ διαπνέει τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο μετὰ ἀπὸ τῆ Γαλλικῆ Ἐπανάσταση³³. Θεωρεῖ τὸν Ἰωακείμ ὡς ἓναν ἄνθρωπο προοδευτικό, τῆς τάξης καὶ τῆς ὁμαλότητας, χωρὶς ὅμως συγκροτημένες ἀρχές. Ὑποστηρίζει ὅτι ἐπέδωξε νὰ ἀναμορφώσει τὴν Ἐκκλησία μὲ τεχνάσματα καὶ ἀμφισβητεῖ τὴν ἀφοσίωσή του στὰ οἰκουμενικὰ ἰδεώδη³⁴. Γιὰ τὸν Cayré οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἰωακείμ ἦταν ἰδεαλιστικές, στὸ μέτρο ποὺ ἀναζητοῦσε τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας μόνον στὴν ἀγάπη καὶ ὄχι στὴν ἀγάπη τῆς ἀλήθειας, ὅπως ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἐπιδιώκει³⁵.

Ἀπὸ τὰ φυλλάδια ποὺ ἐπιλέγονται ὡς μέσο κυκλοφορίας τῶν ἀντιπολιτευτικῶν ἀπόψεων μπορέσαμε νὰ ἐντοπίσουμε δύο. Στὸ πρῶτο, τὸ ὁποῖο τυπώνεται τὸ 1909, μὲ ἀφορμὴ συμβάντα κατὰ τὶς ἐκλογές συμβούλων, ὁ Ἰωακείμ κατηγορεῖται ὡς «κομματάρχης» καὶ «ἀπηνῆς διώκτης τῆς ἐν τῷ Ἔθνει ὁμοιοῦς καὶ ἀγάπης», ἐνῶ στόχος τῶν ἐπικριτῶν εἶναι καὶ ὀρισμένοι ἀκόμα ἱεράρχες καὶ λαϊκὰ μέλη τοῦ Μεικτοῦ Συμβουλίου³⁶. Χαρακτηριστικὸ πάντως εἶναι ὅτι ἡ ἐπιτροπὴ ποὺ προσυπογράφει δὲν παραλείπει νὰ ἐκφράσει τὴν εὐγνωμοσύνη τῆς πρὸς τὸν διευθυντὴ τοῦ *Νεολόγου*, Σ. Βουτυρά, «ὁστις μετὰ περισσῆς φιλογενείας καὶ μερίμνης ὑπὲρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἐθνους καυτηριάζει ἐκάστοτε τοὺς ὠθήσαντας καὶ ὠθοῦντας ἡμᾶς εἰς τὴν ἄβυσσον.»³⁷. Ὅσον ἀφορᾷ, βεβαίως, τὴν *Πρόοδο* καὶ τὴν *Πατρίδα*, «τῶν ὁποίων ἡ πορεία κατεδείχθη ἀντεθνικωτάτη»..., «ἐπιβάλλεται ἡ ἐντελής περιφρόνησις καὶ ἄκρα ἀποχὴ ἀπὸ τοῦ διατρέφειν τοιοῦτους ἠθικοὺς δολοφόνους τοῦ Ἐθνους διὰ τῆς ἀγορᾶς τοῦ φύλλου τῶν.»³⁸.

Τὸ δεῦτερο εἶναι ἀπαντητικὸ προηγουμένου ποὺ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸ Πατριαρχικὸ Τυπογραφεῖο τὸν ἴδιο χρόνο, μὲ πρωτοβουλία τῆς *Προόδου*, ὑπὸ τὸν τίτλο *Ἐπόμνημα κληρικοῦ διὰ τὰ μέλη τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως*, καὶ

33. Βλ. F. Cayré, «Joachim III Patriarche Grec de Constantinople. 1834-1912», *Echos d'Orient*, τόμ. XVI (1913), σ. 63.

34. Βλ. ὁ.π., σσ. 65, 164, 431, 441-42.

35. Βλ. ὁ.π., σσ. 442-43.

36. Βλ. Ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ'. *Ἡ ἐν Φαναρίῳ Κατάστασις*, Κωνσταντινούπολις, 1909, σσ. 6-8, 18-19.

37. Βλ. ὁ.π., σσ. 21-22.

38. Βλ. ὁ.π., σ. 22.

μέ το όποιο άρθρώνεται μιὰ σθεναρή διαμαρτυρία στὴν πολιτικὴ τῆς συνταγματικῆς Κυβέρνησης τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ στὴν προσπάθειά της νὰ καταργήσῃ τὸ καθεστῶς τῶν προνομίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τῆς ἰσότητος καὶ ἰσονομίας τῶν ὀθωμανῶν ὑπηκόων, καὶ νὰ ἀλλοιώσῃ τὸν φυλετικὸ χαρακτῆρα τῶν ἐπαρχιῶν ὥστε νὰ καταστῆ ἡ ὄψη τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους μωαμεθανική³⁹. Οἱ λύσεις ποὺ ἐπρωτείνοντο γιὰ τὴ βελτίωση τῆς κατάστασης⁴⁰ ἀποτελοῦν καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς κριτικῆς ποὺ ἀσκεῖται στὸν Πατριάρχη, ὑποστηρίζοντας ὅτι αὐτὸ ποὺ προτείνεται ἀπὸ τὸν Ἰωακείμ ἀποτελεῖ, στὴν οὐσία, τὴν ἀπάρνηση καὶ ἐγκατάλειψη τῆς ἐθνικῆς πολιτικῆς περιφρούρησης τοῦ προνομικοῦ καθεστώτος⁴¹.

Τὶς ἐπιδόσεις τοῦ Ἰωακείμ κατὰ τὴ δευτέρῃ του πατριαρχία συστηματικὰ παρακολουθοῦν καὶ κρίνουν τὰ *Πάτρια* ποὺ ἀρχίζουν νὰ ἐκδίδονται τὸ 1902⁴². Χωρὶς μιὰ ἐκδηλὰ φιλικὴ στάση, ἐν γένει θὰ στηρίζουν ὀρισμένες πρωτοβουλίες τοῦ Πατριάρχη, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὴ διάδοση τῆς ἑλληνικῆς παιδείας⁴³.

Ἐρείσματα, ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἐπιδιώξεις του γιὰ τὴν ἄρση τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος, θὰ παράσχει στὸν Ἰωακείμ ἡ *Orient* τοῦ Ν. Νικολαΐδη, ὄργανο μιᾶς παράταξης ποὺ προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσῃ τὶς ὀρθόδοξες καὶ μεγαλοϊδεατικὲς ἐπιλογές μὲ νομιμόφρονες τάσεις πρὸς τὴν ὀθωμανικὴ ἐξουσία. Ὁ Νικολαΐδης ὑποστηρίζει ὅτι, ἐνόσω ἡ βουλγαρικὴ Ἐκκλησία παραμένει σχισματικὴ, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο θὰ στερεῖται τὴν ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ συμπαράσταση τῆς Μεγάλης Δύναμης τοῦ Βορρᾶ καὶ κατακρίνει γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ τὴν φιλοσχισματικὴν στάση τοῦ *Νεολόγου* ὡς ἐπιζήμια γιὰ τὴν ἐνότητα στοὺς κόλπους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας⁴⁴: «Nous estimons que le principe l'Union fait la Force est toujours vrai et nous sommes par suite opposés à tous les facteurs diviseurs. La défense des droits et privilèges de l'Église de Constantinople et des Grecs ne peut

39. Βλ. *Τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ τοῦ Γ΄. Τὰ τριτὰ αὐτοῦ σημεῖα τὰ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως*, Φεβρουάριος 1911, σσ. 8, 11-13.

40. Βλ. ὁ.π., σσ. 16-20.

41. Βλ. ὁ.π., σ. 43.

42. Βλ. «Ἀντὶ προγράμματος», *Τὰ Πάτρια*, 16-3-1902.

43. Βλ. «Ἐκφρασις εὐγνωμοσύνης», *Τὰ Πάτρια*, 13-12-1908, «Ἱεραὶ ὀφειλαί», *Τὰ Πάτρια*, 18-7-1909.

44. Βλ. Ν. Nikolaides, «Les Grecs Ottomans contre eux mêmes», *L'Orient*, 15-6-1911, σσ. 3-4, 30-6-1911, σ. 5.

être mieux assurée que par l'union de tous les Grecs autour du Patriarche actuel.»⁴⁵.

Ἀπὸ τὰ ἔντυπα τοῦ μικρασιατικοῦ χώρου, ἡ Ἀμάλθεια Σμύρνης, τοῦ Σωκράτη Σολομωνίδη, ξεχωρίζει γιὰ τὸν συγκροτημένο της λόγο καὶ τὴν μετριοπαθὴ της στάση, ἀκόμα καὶ γιὰ θέματα ἀρκετὰ κρίσιμα, ὅπως ἡ σχέση τοῦ Ἰωακείμ μὲ τὶς ὀθωμανικὲς βουλευτικὲς ἐκλογὲς τοῦ 1912⁴⁶ καὶ ἡ ἄρση τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος⁴⁷.

Ὅταν τὸ 1912 ἐπέρχεται ὁ θάνατος, ἡ αἴσθησις ποὺ προκαλεῖται εἶναι ὑπέρμετρη. Ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ θρηνεῖ εἶναι ἡ φιλικὴ του *Πρόοδος*: «Ἰωακείμ ὁ Γ' ὑπῆρξε ὁ ἐπιφανέστερος Πατριάρχης τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τὴν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην τιμὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους του τὴν ἀνύψωσε, τὴν συνέχισε καὶ τὴν ὤθησε πρὸς ὀρίζοντας ἀγνώστους μέχρι τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ θὰ διαγράψῃ ἐποχὴν καὶ δι' αὐτὸ ἐνόσω ὑπάρχει Ἑλληνισμὸς καὶ Ἑλληνικὸν ἔθνος τὸ ὄνομά του θὰ μείνῃ γεγραμμένον μὲ ἀνεξίτηλα γράμματα.»⁴⁸. Στὴν *Πρόοδο* συναντοῦμε καὶ σχετικὲς ἀναδημοσιεύσεις ἀπὸ τὸν ξένο τύπο: Ὁ παρισινὸς *Χρόνος* ὑπογραμμίζει τὴν πολιτικὴ δυνάμειον τοῦ Ἰωακείμ, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ κινήματος τῶν Νεοτούρκων⁴⁹. Ὁ ἐπίσης παρισινὸς *Γαλάτης* ἀναφέρεται στὴν ἐνωτικὴ του πρωτοβουλία⁵⁰, ἐνῶ στὴν *Ἐφημερίδα τῆς Γενεύης*, σὲ σχετικὸ σημείωμα, ὁ συντάκτης του ἀναπολεῖ τὸν Ἰωακείμ τὸν Γ' μαζί μὲ τὸν Ἰωάννη

45. Βλ. *L'Orient*, 30-6-1911, σ. 6.

46. Βλ. «Τί θὰ πράξῃ τὸ γένος», *Ἀμάλθεια* Σμύρνης, 6-1-1912, «Ποῦ ἦ πύξις;», *Ἀμάλθεια*, 12-1-1912, «Ποῦ κατηντήσαμε;», *Ἀμάλθεια*, 17-1-1912.

47. Βλ. «Ἡ ἄρσις τοῦ σχίσματος», *Ἀμάλθεια*, 13-11-1912. Κρατοῦμε ἐπίσης ἀπὸ τὴν *Ἀμάλθεια* τὸ κείμενο, «Θάνατος Γενάρου», στὸ φύλλο τῆς 15 Νοεμβρίου 1912. Ὡς δείγμα ἀνακολουθίας θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἀρθρογραφία τοῦ *Ἀνατολικοῦ Ἀστέρου* τοῦ Β. Καλλιφρονος. Ἐγκωμιστικὸ ἄρθρο γιὰ τὸν Ἰωακείμ, βλ. «Ἐπιστολὴ Α'», *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ*, 3-10-1880, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ ἐπικριτικὸ, βλ. *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ*, 1-6-1883, καὶ πολεμικὴ μὲ τὴν *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*. Βλ. *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ*, 31-10-1880 καὶ 29-8-1881. Τὴν κριτικὴ αὐτὴ στάση κατὰ τοῦ Μ. Χαμοδόπουλου υἱοθετεῖ καὶ ὁ Γεδεών ἀπὸ τὶς ἴδιες στήλες. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, «Ἱστορικὰ Ἀθύρματα», *Ἀνατολικὸς Ἀστήρ*, 7-11-1880, ἀρ. 6, σσ. 45-47, ἀρ. 7, σσ. 51-53, ἀρ. 9, σσ. 67-69 καὶ ἀρ. 10, σσ. 75-76.

48. Βλ. Κ. Σπανοῦδης, «Βιογραφικὰ Σημειώσεις (Ἰωακείμ ὁ Γ')», *Πρόοδος*, 14-11-1912. Γιὰ τὴν περιγραφή τῆς κηδείας τοῦ Πατριάρχου βλ. τὰ φύλλα 16, 17, 18 καὶ 19 Νοεμβρίου 1912.

49. Βλ. *Πρόοδος*, 21-11-1912.

50. Βλ. *Πρόοδος*, 30-11-1912.

τὸν Χρυσόστομο⁵¹. Ἡ ὁμόδοξη Ρωσία ἐπιβλητικὰ συμμετέχει στὸ πένθος μὲ τὸν θρῆνο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Βολίνης καὶ Ζητομίρ Ἀντωνίου: «Ἐπὶ ἀληθείας σὺ ὑπῆρξας διὰ τὴν Ὁρθόδοξον οἰκουμένην δεύτερος Μωυσῆς εἰρηνεῶν τὰς Ἐκκλησίας καὶ τοὺς Λαοὺς πρὸς ἀλλήλους.»⁵².

Τὴν ἐνωτικὴ τοῦ προσπάθεια ἐξαίρει καὶ ὁ καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Ἀκαδημίας Πετροπόλεως, Ι. Σοκολώφ, σὲ μακροσκελὲς ἄρθρο τοῦ ποῦ φιλοξενεῖται στὴν *Πρόοδος*: «Ἐννοοῦμεν τὸν ἀληθῶς οἰκουμηνικὸν χαρακτῆρα τῆς ποιμενικῆς τοῦ δράσεως ἥτις περιέλαβεν ὀλόκληρον τὴν ὀρθόδοξον Ἀνατολήν, ἑλληνικὴν τε καὶ σλαυικὴν, καὶ ἐπεξετάθη ἐφ' ὅλων τῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν.»⁵³. Ὁ Σοκολώφ ἀναφέρεται ἐπίσης στὶς προσπάθειες τοῦ Ἰωακεῖμ γιὰ τὴν ἄρση τῶν φυλετικῶν διαφορῶν, τὴ διευθέτηση τοῦ ζητήματος τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος καὶ τὴν προσέγγιση μὲ τὴν Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας, καθὼς καὶ στὸν ἀγῶνα τοῦ ὑπὲρ τῶν δικαίων καὶ τῶν προνομίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας⁵⁴. Ἡ ἐπικέντρωση τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ἐκπροσώπων τῆς ὁμοδόξου δυνάμεως τοῦ Βορρᾶ στὴ διορθόδοξη διάσταση τοῦ ἰωακειμικοῦ ἔργου ἐξυπηρετεῖ ἀπόλυτα τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τοὺς φιλοσλαυικοὺς προσανατολισμοὺς τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς.

Ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμηνικοῦ Πατριαρχείου σημειώνουμε δύο κείμενα ποῦ δημοσιεύει ἡ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*. Τὸν ἐπικήδειο τοῦ Ἀρχιγραμματέα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Ἀποστόλου, δεῖγμα ἐξείρετο τοῦ λόγου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας: «Καὶ ἐνῶ οἱ περὶ αὐτὸν ἐκάστοτε μετὰ μειδιάματος ἀπορίας προσέβλεπον πρὸς τὰς τολμηρὰς ταύτας πτήσεις, αὐτὸς ὁ γίγας ἀετὸς διέσχισε τοὺς αἰῶνας περισυλλέγων ράκη δόξης ἀρχαίας περιλάμπρου πρὸς διακόσμησιν τῆς διατρήτου ἐθναρχικῆς τοῦ ἀλουργίδος.»⁵⁵. Καὶ τὸ σημεῖωμα τοῦ Χρυσάνθου Φιλιππίδη, ὁ ὁποῖος τὴν ἐποχὴ αὐτὴ διευθύνει τὴν *Ἀλήθεια*, διορισθεὶς ἀπὸ τὸν Ἰωακεῖμ πρὶν ἀπὸ ἐνα περίπου χρόνον. Εἶναι ἀπὸ τότε ποῦ θὰ ἔρθει καὶ σὲ ἐπαφῇ μὲ τὸν Δραγούμη καὶ τὸν Σουλιώτη-Νικολαΐδη, ἀναμιγνυόμενος στὴν ἀποκαλουμένη «Κίνηση τῶν Ἐθνοτήτων» γιὰ τὴν ἀναμόρφωση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας⁵⁶. Μέσα ἀπὸ τὴν ἑλληνοκεντρικὴ τοῦ αὐτῆ θεώρηση βλέπει καὶ ἐκτιμᾷ

51. Βλ. *Πρόοδος*, 3-12-1912.

52. Βλ. Ἀντώνιος Βολίνης καὶ Ζητομίρ, «Θρῆνος ἐπὶ τῷ θανάτῳ Ἰωακεῖμ τοῦ Γ΄», *Πρόοδος*, 2-12-1912.

53. Βλ. Ἰωάννης Ι. Σοκολώφ, «Ἰωακεῖμ ὁ Γ΄», *Πρόοδος*, 6-12-1912.

54. Βλ. ὁ.π., 7, 8 καὶ 9-12-1912.

55. Βλ. Ἀπόστολος [Ἀμασειας], «Λόγος ἐπικήδειος εἰς τὸν ἀείμνηστον Πατριάρχην Ἰωακεῖμ τὸν Γ΄», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 32 (1912), σ. 444.

56. Γιὰ τὸν Χρυσάνθο Φιλιππίδη βλ. I.X. Κωνσταντινίδης, «Χρυσάνθος ὁ Φιλιππίδης»,

τὸ ἔργο τοῦ Πατριάρχου: «Αὐτοῦ θρηνεῖ ὅλη ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ὀδύρεται δὲ ἰδίᾳ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀπορφανισθὲν Ἐκείνου, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ μικρόκοσμος τῶν ἐθνικῶν αὐτοῦ ἰδεωδῶν καὶ ὀνείρων»... «Ἄλλ' ὅτι κυρίως, ἀκραδάντως ἐπίστευεν Ἰωακείμ ὁ Γ', ἦτο ἡ ἀνύψωσις καὶ ἡ ἀποκατάστασις τῆς φυλῆς, ὑπὲρ ἧς καθ' ὅλον τὸν μακρὸν χρόνον ἀμφοτέρων τῶν πατριαρχιῶν τοῦ ἐπάλαισε μηδέποτε μικροψυχῆσας ἢ ἀποθαρρυνθεῖς.»⁵⁷.

Δύο ἄρκετὰ ἐνδιαφέροντα ἄρθρα, ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωακείμ, δημοσιεῖται καὶ ὁ Γεδεών, φωτίζοντας ἄρκετὰ σημεῖα τῆς προσωπικότητάς του. Ἐπιζητώντας ἴσως –δὲν τὸ γνωρίζουμε– νὰ ἐνημερώσει τοὺς ὁμοδόξους τοῦ Ἰοσαεφούς ἄσσεως, τὰ στέλνει στὴν *Ἀκρόπολις*⁵⁸. Ὡς «ἀγρυπνότερον τῶν φυλάκων τῆς ἱερᾶς πατρῖου παρακαταθήκης», χαρακτηρίζει τὸν Ἰωακείμ, καὶ «πατέρα πάντων τῶν πιστῶν καὶ ἰδιαίτερος τῶν Ἑλλήνων.»⁵⁹. Οἱ οἰκουμενικὲς του πρωτοβουλίες καθὼς καὶ ὁ ἀγώνας του γιὰ τὴ διάσωση τῶν προνομίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου –πράγμα ποὺ τὸν ἔφερε σὲ σύγκρουση μὲ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη– εἶναι ὅ,τι ὑπερτονίζεται κυρίως στὸ δεύτερο ἄρθρο τοῦ Γεδεών⁶⁰. Στὰ ὀψίτυπα βιβλία του, αὐτοβιογραφικοῦ κυρίως χαρακτήρα, οἱ ἀναφορὲς στὸν Ἰωακείμ καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ δὲν εἶναι λίγες: *Διαμάχη Ἀνατολικῶ Ἀστέρος καὶ Νεολόγου*⁶¹, ἡ ἀντιωακειμικὴ παράταξις⁶², οἱ σχέσεις μὲ τὴ Ρωσία⁶³. Πάντως, πρὶν ἀπὸ αὐτά, ὁ Γεδεών, μὲ τὸ γνώριμο ἐκκλησιαστικὸ του ὕφος, θὰ μᾶς δώ-

Θ.Η.Ε., τόμ. 12, σσ. 397-401, ὅπου καὶ τὰ βιβλιογραφικά. Γιὰ τὴν Ὁργάνωση Κωνσταντινουπόλεως βλ. Ἰωάν. Σουλιάτης-Νικολαΐδης, *Ὁργάνωσις Κωνσταντινουπόλεως*, ἐπιμ. Θάνας Βερέμης-Κατερίνα Μπούρα, Δωδώνη, Ἀθήνα, 1984, σσ. 9-23. Στὴ σχέση τοῦ Ἰωακείμ Γ' μὲ τὴν Ὁργάνωση ἀναφέρεται ὁ Χρυσάνθος στὸ *Βιογραφικαὶ Ἀναμνήσεις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσάνθου*, Ἀθήνα, 1970, σ. 63. Τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ τὴ συνάντησή του μὲ τὸν Ἰωακείμ –τὸ 1909 περίπου– περιγράφει μὲ τὸ ἰδιόρρυθμὸ του ὕφος ὁ Ἴων Δραγούμης, ἐκτιμώντας ταυτόχρονα καὶ τὸν ρόλο τοῦ Πατριάρχου ὡς φορέα τῆς ἐθναρχικῆς παράδοσης τῆς ὀρθοδοξίας. Βλ. *Ὅσοι ζωντανοί*, Ἀθήνα, 1926, σσ. 29-32.

57. Βλ. Χ[ρυσάνθος] Φ[ιλίππιδης], «Ἰωακείμ ὁ Γ'», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 32 (1912), σσ. 433-34.

58. Ἡ συνεργασία του μὲ ἐλλαδικὰ περιοδικὰ θὰ ξεκινήσει ἄρκετὰ ἀργότερα. Βλ. Χρῆ-στος Γ. Πατινέλης, *Δημοσιεύματα Μανουῆλ Ι. Γεδεών. Ἀναλυτικὴ ἀναγραφή*, Ἀθήνα, 1974.

59. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, «Ἰωακείμ ὁ Γ'», *Ἀκρόπολις*, 15-11-1912.

60. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, «Τὰ ὄνειρα τοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ», *Ἀκρόπολις*, 19-11-1912.

61. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, *Ἀποσημειώματα Χρονογράφου. 1800-1913*, Ἀθήνα, 1932, σσ. 66-67, 71.

62. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, *Μνεῖα τῶν πρὸ ἐμοῦ. 1800-1863-1913*, Ἀθήνα, 1934, σσ. 240-41.

63. Βλ. ὁ.π., σσ. 224, 307.

σει και ένα συνθετικό κείμενο με αρκετές κριτικές παρατηρήσεις και αναλυτικές προσεγγίσεις⁶⁴.

Σε ό,τι γράφεται μετά το θάνατό του, με την έλλειψη της παρουσίας του προσώπου και τη χρονική αποστασιοποίηση, είναι φυσιολογικό να αναζητήσουμε νηφαλιότερες διατυπώσεις και συνθετικότερες προσεγγίσεις. Έν τούτοις, σε όρισμένες περιπτώσεις, όπου πρόσωπα του στενού περιβάλλοντος του Πατριάρχη συνεχίζουν να εκφράζονται, ή συναισθηματική παράμετρος διατηρεί την καταλυτική της ιδιότητα προτρέποντας σε εξωραϊσμένες περιγραφές και εκτιμήσεις. Βέβαια, είναι και η χρονική στιγμή που δεν θα πρέπει να μάς διαφεύγει, η περιρρέουσα ατμόσφαιρα: Το 1917 ή Κοινή των Άλυτρώτων Ελλήνων Επιτροπεία έχει την πρωτοβουλία της επιμνημόσυνης δέησης, με τη συμπλήρωση πέντε ετών από τον θάνατο του Ίωακείμ, και της έκδοσης των επιμνημοσύνων λόγων. Κρατούμε αυτόν του Γενναδίου Θεσσαλονίκης: «... έχων πλήρη συναίσθησιν των καθηκόντων και δικαιωμάτων αυτού και ως εθνάρχου και ως πρωτοεργάτου, κατώρθωσε να ήλεκτρίση και προσελκύση τὸ εὐσεβὲς ἡμῶν Γένος, ὑπερπηδήσας τὰ ὅρια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς. Δὲν ἤθελε ἔθνος ναρκωμένον, ἀλλὰ φρονηματισμένον καὶ πρὸς ἐθνικὴν ἐξέγερσιν καὶ δρᾶσιν παρεσκευασμένον. Δὲν ἤθελε Ἐκκλησίαν ἀδρανοῦσαν, ἀλλὰ δρῶσαν καὶ μεγαλουργοῦσαν.»⁶⁵. Και τοῦ Σπανοῦδη, ὁ ὁποῖος ἐκφωνεῖ ἐξ ὀνόματος τῆς Ἐπιτροπείας: «... Μεγαλοῖδεάτης, πιστεύων εἰς τὸ μέλλον τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Φυλῆς. Ἄλλὰ καὶ Ἑλληνα ὑπέροχος καὶ Πατριάρχης ὑπέρτιμος καὶ ἀληθινὸς Ἐθνάρχης. Μόνον ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐπικοινωνήσαν μαζί του καὶ ἠσθάνθησαν τοὺς παλμοὺς τῆς Ἑλληνικωτάτης καρδιάς του γνωρίζουν τί ἐσκέπτετο καὶ τί ἐπεζήτηε ὁ ἐξίσου πρὸς τὴν ποιμαντικὴν ράβδον καὶ τὴν σημαίαν τοῦ Ἐθνους κρατῶν Πατριάρχης.»⁶⁶.

Τὸ 1929, κατὰ τὴν ἐπέτειο τῆς χειροτονίας καὶ τῆς χειροθεσίας του ἀπὸ τὸν Ίωακείμ, ὁ Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν Ἀθηναγόρας δημοσιεύει τὴ δική του μαρτυρία. Ἡ ἀφορμὴ εἶναι, βέβαια, ἡ ἐκδοσις τοῦ τρίτου τόμου τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Βαφείδη, πρὶν ἀπὸ ἓνα χρόνον: «Κατη-

64. Βλ. Μ.Ι. Γεδεών, «Ίωακείμ ὁ Γ΄», *Πανελλήνιον Λεῶκομα Ἐθνικῆς Ἐκατονταετηρίδος. 1821-1922*, τόμ. ΣΤ΄, Ἀθήναι, 1922, σσ. 38-41.

65. Βλ. *Εἰς Μνήμην Ἰωακείμ τοῦ Γ΄ ἐπὶ τῇ πέμπτῃ ἐπετείῳ τοῦ θανάτου αὐτοῦ*, Ἀθήναι, 1917, σσ. 4-5. Γιὰ τὸν Θεσσαλονίκης Γεννάδιο, Ἀρχιγραμματέα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου ἐπὶ Ἰωακείμ Γ΄, βλ. Σ.Γ. Παπαδόπουλος, «Γεννάδιος ὁ Ἀλεξιάδης», *Θ.Η.Ε.*, τόμ. 4, σσ. 291-93, καὶ Ὁρθοδοξία, τόμ. ΙΣΤ΄ (1951), σσ. 173-178.

66. Βλ. *Εἰς Μνήμην*, ὁ.π., σσ. 10-11.

γορείται διά την πρὸς τὴν ἱεραρχίαν ἀδιαφορίαν, τὴν μέχρι περιφρονήσεως ἐξικνουμένην, ἐκεῖνος ὅστις τόσον εἰργάσθη διὰ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ Κλήρου καὶ τὸ γόητρον τῆς Ἱεραρχίας. Οὐδεὶς Πατριάρχης ἐπεδίωξε μετὰ μείζονος ἐπιγνώσεως καὶ αὐταπαρνησίας καὶ θάρρους τὴν ἀναγέννησιν καὶ ἀνάκτησιν τῆς δυνάμεως τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι τῶν κατακτητῶν.»⁶⁷. Ὁ Ἄθηναγόρας ἐπικροτεῖ τοὺς οἰκουμενικοὺς προσανατολισμοὺς τοῦ Ἰωακείμ, ὑποστηρίζοντας ὅτι λόγῳ τῶν ἐπιλογῶν του αὐτῶν καὶ τῆς ἀντιπαράθεσός του μετὸν Τρικούπη ὁδηγήθηκε στὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸν θρόνον⁶⁸, καὶ διατυπώνει τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐὰν ζοῦσε ὁ Ἰωακείμ, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δὲν θὰ ξερριζωνόταν ἀπὸ τὰ πάτρια του ἐδάφη καὶ ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως δὲν θὰ ζοῦσε ὑπὸ τὸν ἐφιάλη τῶν ἀντιποίνων καὶ τῆς ἀνά πάσα στιγμή ἀπειλουμένης ἐκδίωξης τοῦ ποιμνίου τῆς⁶⁹.

Ὁ Βαφειδῆς πάντως, ἐκτὸς ἀπὸ ὅσα τοῦ καταμαρτυρεῖ ὁ Ἄθηναγόρας, κατηγορεῖ τὸν Ἰωακείμ καὶ γιὰ τὴ στάση του στὸ ζήτημα τῶν προνομίων, θεωρώντας ὅτι δὲν ἐξετίμησε δεόντως τὴ σημασίαν τους καί, ὄθουμένος ἀπὸ τὴ φιλαρχία του, ἀγνόησε τὰ δύο σώματα⁷⁰. «Ὁ ζῆλος αὐτοῦ ὑπὸ μεγάλης φιλοδοξίας καὶ ἐγωΐσμοῦ διαπνεόμενος παρῶρμα αὐτὸν εἰς τὴν ἐξ ὀλοκλήρου καὶ διὰ μιᾶς διαρρῦθμισιν τῶν πάντων, τὴν παράβλεψιν τῶν ἐπειγόντων καὶ ἀναγκαίων καὶ τὴν πλήρωσιν ἰδεωδῶν ἀνεφίκτων.»⁷¹.

Ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ τὸν γνῶρισαν, τελευταῖος, μισὸν αἰῶνα σχεδὸν ἀπὸ τὸ θάνατό του, θὰ καταθέσει τὴ μαρτυρία του ὁ Δημήτριος Μαυρόπουλος⁷²: «Δι' ὀλίγων θέλομεν ἐξιστορήσει τὰ τῆς παραιτήσεως ἐκ τοῦ θρόνου καὶ τοὺς λόγους αὐτῆς Ἰωακείμ τοῦ Γ', κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ Πατριαρχί-

67. Βλ. Ἄθηναγόρας Παραμυθίας καὶ Φιλιππῶν, «Ὁ Μέγας Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ'», ἀνάτ. ἀπὸ τὸν Ἅγιο Σπυρίδωνα, Κέρκυρα, 1929, σσ. 11-12. Ὁ Ἄθηναγόρας ἐχειροτονήθη ὡς ἱερέας τὸ 1912 ἀπὸ τὸν Ἰωακείμ καὶ ἀκολούθως διετέλεσε Μέγας Πρωτοσύγκελλος (1912-14, 1918-21). Βλ. Θ.Η.Ε., τόμ. 1, σσ. 601-602. Γιὰ τὶς ἀναφορὰς τοῦ Βαφειδῆ βλ. τοῦ ἴδιου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τόμ. Γ', Μέρους Β', σ. 251.

68. Βλ. Ἄθηναγόρας, ὁ.π., σσ. 7-8.

69. Βλ. ὁ.π., σσ. 24-25.

70. Βλ. Φ. Βαφειδῆς, ὁ.π., σ. 29.

71. Βλ. ὁ.π., σ. 251.

72. Ὁ Μαυρόπουλος ὑπηρέτησε ὡς διάκονος τῆς «σειρᾶς» (1912, 1917) καὶ ὡς «δευτερεύων» (1918-21) στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Μετὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν Ἀθήνα (1922) ἀσχολήθηκε ὡς λαϊκὸς μετὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ δημοσιογραφία ἐκδίδοντας ἀπὸ τὸ 1934 τὴν *Φωνὴ τῆς Ἐκκλησίας*. Βλ. Θ.Η.Ε., τόμ. 8, σσ. 858.

αν.»⁷³. Έξ Ίσου άσχολεΐται και με τη δευτερή του πατριαρχία, άναφερόμενος στα πρόσωπα που έπισκέφθηκαν τον Πατριάρχη, τó κίνημα των 8 Συνοδικών (1904), των 11 Συνοδικών (1910), την άνακήρυξη του τουρκικού Συντάγματος (1908), τη σύγκληση της Μ. Έθνοσυνελεύσεως και τó ζήτημα των Μητροπολιτών της Μακεδονίας⁷⁴. Μάς ενδιαφέρει τó κείμενο του Μαυρόπουλου, στο μέτρο που, μαζί με τó βιβλίο του Σπανουδή, άλληλοσυμπληρούμενα, συνθέτουν ένα πληρέστερο χρονικό του βίου του Ίωακείμ του Γ΄⁷⁵.

Έν μέσω της Μικρασιατικής Έκστρατείας, ένας κληρικός της Έλλαδικής Έκκλησίας, ó Ευγένιος Κωσταριδής, θά εκδώσει έναν τόμο με μελετήματα για τη σύγχρονη έλληνική Έκκλησία. Στόν Ίωακείμ άφιερώνει άρκετές σελίδες με μιá μετρημένη διατύπωση και άποφυγή της χρήσης έπιθετικών χαρακτηρισμών. Ό Κωσταριδής έπαινει την εκπαιδευτική πρωτοβουλία του Ίωακείμ στόν χώρο της óθωμανικής αυτοκρατορίας και διατυπώνει και αυτός την άποψη ότι ή άντιπαράθεσή του με την τρικυπική πολιτική καθώς και τó ζήτημα των προνομίων έπέφεραν την παραίτησή του⁷⁶. «Ή του Ίωακείμ Γ΄ διπλή πατριαρχία, παρά τινες σκιερές αυτής όψεις (τάς προερχόμενες ούχι έκ των σφαλμάτων αυτού του Πατριάρχου όσον έκ της ήθικώς άνωμάλου έν τοΐς Πατριαρχείοις καταστάσεως της δημιουργηθείσης διά του έλεεινού κατασκευάσματος των λεγομένων Έθνικών Κανονισμών του 1861, δι' όν εισέρπησαν και πρεισιέφρησαν κατά μικρόν, τά φαυλότατα του λαϊκού στοιχείου τέρατα εις την διεύθυνσιν των έθνικών πραγμάτων και διέδοσαν πανταχού και παντί τρόπω την έσχάτην ήθικην φαυλότητα, έτρομοκράτησαν δέ Πατριάρχας και Πατριρχεία), έχει πολύ και την ήθικώς λάμπουσιν αυτής όψιν την παριστώσαν τον Ίωακείμ Γ΄, ένα των όνομαστοτάτων Πατριαρχών του ΙΘ΄ και Κ΄ αΐωνος των καταλιπόντων μνήμην εις αΐωνα ευλόγητην έν τη Ίστορία της Έκκλησίας.»⁷⁷.

Με τη συμπλήρωση πενήντα έτών άπό τó θάνατό του, ή Μεγάλη Έκκλησία θά τόν μνημονεύσει με ένα σύντομο κείμενο, χωρίς έξάρσεις, έπι-

73. Βλ. Δημήτριος Μαυρόπουλος, *Πατριαρχικά Σελίδες*, Άθήναι, 1960, σ. 7.

74. Βλ. ό.π., σσ. 45-63.

75. Άναλυτική βιογραφική περιγραφή και άρκετά έπίσημα έγγραφα που σχετίζονται με συμβάντα της περιόδου μάς παρέχει ó Βασίλειος Θ. Σταυριδής στό, *Οί Οικουμενικοί Πατριάρχαι. 1860-Σήμερον*, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη, 1977, σσ. 208-284.

76. Βλ. Ευγένιος Κωσταριδής, *Ή Σύγχρονος Έλληνική Έκκλησία*, Άθήναι, 1921, σ. 166.

77. Βλ. ό.π., σ. 168.

διάκοντας να υπαινιχθεί περισσότερο και όχι να τονίσει⁷⁸. Οί καιροί είναι δύσκολοι, τὸ καθεστῶς τοῦ Πατριαρχείου διαφορετικὸ. Ἦδη, μετὰ ἀπὸ ἓνα χρόνο, τὸ ἐπίσημό του αὐτὸ ὄργανο θὰ ἀναγκασθεῖ νὰ διακόψει τὴν ἔκδοσή του⁷⁹.

Στὴν μετέπειτα περίοδο οἱ βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις πὺρ εἰδολογικὰ μποροῦμε νὰ τὶς ἐντάξουμε στὴν κατηγορία τοῦ ὕλικου πὺρ προαναφέρθηκε, δὲν εἶναι πολλές. Τὸ 1965, ἡ τιμητικὴ ἐκδήλωση τοῦ Συνδέσμου Μεγαλοσχιολιτῶν γιὰ τὸν Ἰωακεῖμ θὰ δώσει τὴν εὐκαιρία στὸν Χρῆστο Σολομωνίδη νὰ διατυπώσει τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὸν Πατριάρχη, χωρὶς νὰ ἀποφύγει τὶς συναισθηματικὲς ἐξάρσεις καὶ τὶς μεγαλοϊδεατικὲς προσδόσεις: «Ὁ ὑπέροχος Πατριάρχης καὶ ὁ φλογερὸς Ἐθνάρχης. Ὁ ἐκλεκτὸς στρατιώτης τοῦ Χριστοῦ καὶ ὁ θερμὸς ὑπερασπιστὴς τοῦ Γένους. Ὁ χαλύβδινος φρουρὸς τῆς θρησκείας καὶ ὁ ἀλύγιστος ὑπέρμαχος τῆς Μεγάλης Ἰδέας... «Ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα πὺρ ἄστραψε εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Πόλης, εἶναι τὸ πιστεύω του. Κάποτε θὰ ξυπνήσῃ ὁ Μαρμαρωμένος Βασιλιᾶς ἀπὸ τὸν πέτρινο ὕπνο του. Ἡ κτιστὴ Πόρτα θὰ γκρεμιστῇ καὶ στὴν Ἁγία Σοφία θὰ λυθῇ ἡ δεσμευμένη ἠχώ γιὰ ἓνα καινούργιο «Τῆ Ὑπερμάχῳ»»⁸⁰.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ, ἡ Τατιάνα Σταύρου, στὸ βιβλίον της γιὰ τὸν Ἑλληνικὸ Φιλολογικὸ Σὺλλογον Κωνσταντινουπόλεως, θὰ ἐπισημάνει τὴ συμβολὴ τοῦ Ἰωακεῖμ στὸ ἔργο τοῦ Σὺλλόγου παραθέτοντας καὶ ἀρκετὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴ δραστηριότητά του αὐτῆ⁸¹.

Ὅ,τι θὰ πρέπει νὰ ξεχωρίσουμε εἶναι δύο ἄρθρα ἱστορικῶν τῆς θύραθεν παιδείας, οἱ ὁποῖοι μὲ τὶς μεθοδολογικὲς καὶ θεωρητικὲς τους ἐπισημάνσεις ἀναδεικνύουν τὴν ἀναγκαιότητα καὶ τὴ σημασία τῆς ἀναλυτικῆς προσέγγισης καὶ τῆς ἱστορικῆς θεμελίωσης τοῦ ἰωακειμικοῦ ἔργου: Ὁ Πασχάλῃς Κιτρομηλίδης μελετᾷ τὸ ὕλικὸ πὺρ ἀποδεσμεύει σχετικὰ μὲ τὴν ἰωακειμικὴ περίοδο, προτάσσοντας ὡς ἐρμηνευτικὸ ἐργαλεῖο τὸ ἀντι-

78. Βλ. Π.Σ. Θεοδωρίδης, «Ἰωακεῖμ ὁ Γ'. Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον», *Ὁρθοδοξία*, ἔτος ΑΖ', τεῦχος Δ' (1962), σσ. 573-577.

79. Γιὰ τὸ ἱστορικὸ τῆς *Ὁρθοδοξίας* βλ. Ἀδαμάντιος Στ. Ἀνεστιδης, *Ὁρθοδοξία. Περιοδικὸν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. 1926-1963. Εὐρετήριο*, Ἀθήνα, 1984, σσ. ιε'-ξ'.

80. Βλ. Χρῆστος Σολομωνίδης, «Ἰωακεῖμ ὁ Γ' ὁ Μεγαλοεργός», *Δελτίον Μεγαλοσχιολιτῶν*, τεῦχος Ε', Δεκέμβριος 1965, σσ. 90, 96. Θιασώτῃ τῆς Μεγάλῃς Ἰδέας θεωρεῖ τὸν Ἰωακεῖμ καὶ ὁ Δημήτρης Κιτσίκης. Βλ. *Συγκριτικὴ Ἱστορία Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας στὸν 20ὸ αἰῶνα*, Ἐστία, Ἀθήνα, 1978, σσ. 97-98.

81. Βλ. Τατιάνα Σταύρου, *Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σὺλλογος*, Ἀθήνα, 1967, σσ. 239-243.

θετικό σχήμα τών ιδεολογικῶν παραμέτρων (έθναρχία-άλτρωτισμός) πού όρίζουν τά δύο έθνικά κέντρα, γιά νά όδηγηθεί στό συμπέρασμα του χαρακτηρισμοῦ του Ίωακείμ ως γνησίου διερμηνευτή τής έθναρχικῆς παράδοσης⁸². Μέ βάση τήν ίδια μεθοδολογική πρόταση, ό Εὐάγγελος Κωφός, στηριζόμενος σέ άρχαιακές πηγές, προσπαθεί νά αποδείξει ότι ό έθναρχικός ρόλος και οι διορθόδοξοι προσανατολισμοί του Ίωακείμ ύπήρξαν ένας σημαντικός άνασταλτικός παράγοντας γιά τήν επικράτηση τών φορέων τής άλτρωτικῆς ιδεολογίας στους κόλπους του έξωελλαδικου έλληνισμοῦ⁸³.

Τις παραπάνω κατηγορίες του ύλικου συμπληρώνουν κατά τρόπο άποκαλυπτικό οι άρχαιακές πηγές πού επιτρέπουν τή μετάβαση σέ ένα προωθημένο έρευνητικό στάδιο, διαλύοντας τους μύθους και αίροντας τις άδικίες και τις αυθαιρεσίες τών συγχρονικῶν άποτιμήσεων. Ήπι παραδείγματι, ή άλληλογραφία του Ίωακείμ με τόν Τρικούπη και τόν Κουντουριώτη⁸⁴, γιά τήν κάλυψη τών οικονομικῶν άναγκῶν του Οίκουμεικού Θρόνου από τήν έλληνική Κυβέρνηση, μάς άποκαλύπτει μιάν άλλη διάσταση τών σχέσεων τών δύο έθνικῶν κέντρων όσον άφορά τή διαχείριση τής μοίρας του άλτρωτου έλληνισμοῦ. Ήξ ίσου άποκαλυπτική είναι ή άλληλογραφία του Τρικούπη με τόν Κουντουριώτη, με άντικείμενο τόν Σύλλογο πρὸς Διάδοσιν τών Έλληνικῶν Γραμμάτων⁸⁵, οι εκθέσεις του Ίωακείμ γιά τά εκπαιδευτικά πράγματα στον χῶρο τής Αὐτοκρατορίας, καθώς και οι άναφορές μητροπολιτῶν πρὸς τόν Πατριάρχη γιά τήν άντιμετώπιση τής βουλγαρικῆς προπαγάνδας⁸⁶.

82. Βλ. Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, «Τό τέλος τής έθναρχικῆς παράδοσης. Μαρτυρίες από άνέκδοτες έπιστολές του Χρυσοστόμου Σύμυνης πρὸς τόν Ίωνα Δραγούμη», *Άμνός, στή μνήμη Φώτη Άποστολόπουλου*, Κ.Μ.Σ., Άθήνα, 1984, σσ. 480-507, και του ίδιου, «Ίωακείμ ό Γ΄», *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τόμ. 4, Έκδοτική Άθηνῶν, Άθήνα, 1985, σσ. 153-154.

83. Βλ. Evangelos Kofos, «Patriarch Joachim III (1878-1884) and the Irredentist Policy of the Greek State», *Journal of Modern Greek Studies*, τόμ. IV (2), 1986, σσ. 107-120.

84. Βλ. Άρχεΐα Ύπουργείου Έξωτερικῶν (ΑΥΕ) 1882 ά.ά. Ζ΄.

85. Βλ. ό.π.

86. Βλ. ΑΥΕ 1882 29/3 β΄, 1882 29/5 Β΄, 1883 29/3 Β΄, 1883 29 Β΄, 1883 ά.ά. Θ΄. Βλ. επίσης ΑΥΕ 1905 ά.ά.κ. Ζ΄, άλληλογραφία Έλληνικῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως και ΑΥΕ 1904 60/2 Β΄, 1905 ά.ά.κ. Η΄, όπου και έπιστολές του Χρυσοστόμου Δράμας. Γιά τήν άλληλογραφία του Ίωακείμ βλ. άκόμα, *Άλληλογραφία δύο Παναγιωτάτων Πατριάρχων, Ίωακείμ του Γ΄ και Κωνσταντίνου του Ε΄, προβληθεΐσα άπλῶς τῇ Άγία και Ήερῇ Συνόδῳ*, εκδίδοντος Α.Ζ., Λειψία, 1905, εκδοση ή όποία συνοδεύεται από άρκετά επικριτικά και ύβριστικά σχόλια, βλ. σσ. 3-9. Pierre Nikov, *La Renaissance Bulgare à Varna et ses environs. Le Métro-*

Τὰ εἶδη τοῦ γραπτοῦ λόγου πού κατά τήν περιδιάβασή μας συναντήσαμε, ἐμπλουτίζουν καί ἔνιες στιχουργικές ἐπιδόσεις, οἱ ὁποῖες καταγράφουν μέ δόκιμο τρόπο τίς λυρικές ἐξάρσεις καί τίς συναισθηματικές φορτίσεις πού ἡ πολύχρονη παρουσία τοῦ Ἰωακείμ στόν Οἰκουμενικό Θρόνο δημιούργησε.

Ποιητικά ὑποδέχεται ὁ Παῦλος Ρήγας τόν Ἰωακείμ κατά τήν ἐπάνοδο του στόν θρόνο:

«Ἄν θέλουμε Ἰωακείμ ὁ τρίτος ἰσοβίως
 Νά διοική τὸ Γένος μας ἐνδόξως καί αἰσίως.
 Μέ ἀγάπη καί ἀφοσίωσιν νά τόν ὑπηρετῶμεν
 τὰ θεῖα του προστάγματα μέ πίστι νά τηρῶμεν.
 Ζήτ' ὁ Σουλτάν Ἀπδοῦλ Χαμητ ὁ Αὐτοκράτωρ Ζήτω,
 Ζήτω ὁ Πατριάρχης μας ὁ Μέγας Ζήτω, Ζήτω.»⁸⁷

Ἐνῶ ὁ Ἰ. Τανταλίδης τοῦ ἀφιερώνει ἓνα ἐπίγραμμα, ἐξ αἰτίας κάποιου ἀτυχήματός του στόν Μυλοπόταμο: «Οὐ μὴν κυδάλιμον σεπτῆς ἡγήτορα Νηός./ Σωτήρος βουλή βένηθα δῦναι ἄλός./ Καί πόντος μύστην οἰάκων Τρίτον, ἡ δ' ἅμα Πρῶτον, / οὐ τι βορὰν ποθέει, πλὴν σάλου ἀντίμαχον.»⁸⁸

Τὸ 1902, καί μέ ἀφορμὴ τὸ δημοτικιστικὸ κίνημα στὴν Πόλη, ὁ Σταμάτιος Βάλβης θά τοῦ ἀπευθύνει ἔμμετρο ἐπιστολὴ γιὰ νά ἐξάρει τὴν ἀντίθεσή του πρὸς τὸν κύκλο αὐτόν:

«Καί ὕμνους θά τονίσωμεν οἱ λόγιοι ἐκεῖνοι
 εἰς τὸν Ἐθνάρχη τὸν κλεινόν, εἰς τὸν σεπτὸν Πατέρα,
 δι' οὐ ἐλύθη ὡς ἄρὰ ἡ γλωσσικὴ αἰσχύνῃ
 δι' οὐ καὶ πάλιν ἐλαμψεν ἡ Ἐθνικὴ Ἡμέρα.»⁸⁹

polite Joachim et sa correspondance, Sofia, 1934. Τμῆμα τῆς ἐπίσημης ἀλληλογραφίας τοῦ Ἰωακείμ μέ ὑπουργικὲς ἀρχές τῆς Ὑψηλῆς Πύλης δημοσιεύεται στό, *Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Ὑπομνήματα*, Κωνσταντινούπολις, 1906, ὅπου καί τὰ ὑπομνήματα πού ἐπιδόθηκαν στοὺς ἀντιπροσώπους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στὴν Κωνσταντινούπολι γιὰ γεγονότα στὴ Βουλγαρία καί Ἀνατολικὴ Ρωμυλία.

87. Βλ. Παῦλος Ρήγας, «Προσφώνησις τῆ Α.Θ.Π. τῷ Οἰκουμεικῷ Πατριάρχῃ Ἰωακείμ τῷ Γ' ἐπὶ τῇ δευτέρᾳ ἀναρρῆσει αὐτοῦ», Γεώργιος Ε. Μισαηλίδης καί Βλαδίμηρος Μιχαηλίδης, ὁ.π., σ. 100.

88. Βλ. Ι.Δ. Τανταλίδης, «Ἐπιγράμματα εἰς τὸν Ἰωακείμ τὸν Γ', κινδυνεύσαντα ἐν θαλάσῃ παρὰ τὸν Μυλοπόταμον», *Ἡμερολόγιον τοῦ ἔτους 1906 Ἐθνικὸν Φιλανθρωπικὸν Καταστημάτων ἐν Κωνσταντινουπόλει*, Κωνσταντινούπολις, 1905, σ. 395.

89. Βλ. Σταμάτιος Δ. Βάλβης, *Ἰωακείμ τῷ Γ' Ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Οἰ-*

Ἄρκετὰ ἐνδιαφέρον δείγμα τῆς λαϊκῆς Μούσας, ἡ ὁποία θρηνεῖ γιὰ τὴν ἀπόλεια τοῦ Ἰωακεῖμ, εἶναι ἡ ὠδή ποῦ ψάλλεται στὰ κοινοτικά σχολεῖα τῆς γενέτειράς του:

«Ἄκται Βοσπόρου πενθηφοροῦσαι
 Ζεφύρων αὔραι καὶ σεραφεῖμ
 καὶ Βοσπορίδη ὕμνεῖτε μουσαι
 κλεινὸν ἐθνάρχην Ἰωακεῖμ.»⁹⁰.

Πρὶν ἀπὸ τὰ δέκα χρόνια, ἐνῶ οἱ ἀλυτρωτικὲς ἐνοράσεις περιβάλλουν τὸν μικρασιατικὸ ἑλληνισμό, ἡ *Ἐποχὴ* Τραπεζοῦντος θά ἀνακαλέσει στὴ μνήμη τοῦ ἀναγνωστικοῦ τῆς κοινοῦ τῆ φυσιογνωμία τοῦ Ἰωακεῖμ τοῦ Γ΄ μὲ τοὺς στίχους τοῦ Χ. Δελή:

«Ἐλα μὲ τὰ καράβια μας
 στὶς πελαγίστιες αὔρες
 ν' ἀντιλαλήσουν Ἐκκλησιᾶς
 καὶ θρυλικὲς Μαγναῦρες
 καὶ στὸν ναὸ ποῦ ἀκούμπησε
 τοὺς πόθους τῆς ἡ πίστις
 θριαμβικὰ νὰ ψάλουμε
 τὸ "Δόξα ἐν Ὑψίστοις"»⁹¹.

κοινομεικῶ Πατριάρχῃ. *Ἐμμετρος ἐπιστολὴ*, Πλειάς, Ἀθήναι, 1902, σ. 27. Βλ. ἐπίσης, Ἰωακεῖμ Γ΄, «Ἐθνικὰ συνθήματα», *τὰ Πάτρια*, 26-2-1911: «Ὁ λεγόμενος μαλλιαρισμὸς καὶ χυδαῖσμός καίπερ κατ' οὐσίαν οὐδὲν ἰσχύσαι δυνάμενος, ὁμῶς καὶ οὕτω λύμην εἰς τὴν γλώσσαν τοῦ Γένους ἐπιφέρει ἰκανὴν καὶ ἀνωμαλίαν καὶ ἀτασθαλίαν εἰσάγει ἐπιζημίαν, ἀπὸ δὲ ἀπόψεως Ἐθνικῆς ἀποτελεῖ τοῦτ' αὐτὸ μόλυσμα δεινόν». Στὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν Ἰωακεῖμ γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἀναφέρεται ὁ Ψυχάρης στὸ, *Ρόδα καὶ Μῆλα*, τόμ. Δ΄, Ἔστια, Ἀθήνα, 1907, σσ. 191-201. Ὡς «κορυφαῖο τῶν ἀντιδραστικῶν» πρὸς τὸ δημοτικιστικὸ κίνημα τὸν χαρακτηρίζει ὁ Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶς στὸ, *Λόγιοι καὶ Δημοτικισμός*, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 1987, σ. 60.

90. Βλ. «Ὡδὴ εἰς τὸν Ἀειμνηστον Πατριάρχῃν Ἰωακεῖμ τὸν Γ΄ ψαλλομένη ἐν ταῖς σχολαῖς Βογιατζήκιοι τοῦ Βοσπόρου, τῆς ἰδιαίτερας πατρίδος αὐτοῦ», Ἀθηναγόρας Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν, «Ὁ θεσμὸς τῶν Συγκέλλων ἐν τῷ οἰκουμεικῶ Πατριαρχείῳ, μέρος 5ον», ἀνάτ.: *Ε.Ε.Β.Σ.*, τόμ. Θ΄, Ἀθήναι, 1932, σ. 239.

91. Βλ. «Ἐθνικὰ μοιρολόγια», *Ἐποχὴ* Τραπεζοῦντος, 11-12-1918.